

Mellem filantropi og forretning. Sparekassebevægelsen i forandring 1881-1920

AF BRIAN WIBORG

Efter en relativ kort periode med oprettelser af et stort antal sparekasser i hele Danmark oplevede den nyetablerede bevægelse hurtigt væsentlige forandringer og udfordringer. I perioden mellem 1881 og 1920 skiftede sparekasserne fra fortrinsvis at være småkasser oprettet af ildsjæle og amatører mod at blive professionelle, finansielle virksomheder. Denne artikel beskriver årsagerne til denne transformation og ser nærmere på de mange ideologisk begrundede sparefremmende tiltag, som blev etableret undervejs.

Indledning

Den første sparekasse i Danmark blev grundlagt i 1810, da lensgreven af Holsteinborg, Frederik Adolf Holstein, ønskede at ansøre almuen til sparsommelighed:¹

For små er de summer, som daglejeren og tjeneren af begge køn kan oplægge til at de af dem skulle kunne anbringes på rente; almindeligen gemmes deres skat i kisteleddiken, ofte bortødsles den til unytte. (...) Der måtte da være for denne klasse en stærkere opmuntring til sparsommelighed, når en indretning gaves, hvormed de endog med fordel kunne se deres liden skjærv bevaret til de sin tid, med større fordel selv kunne anvende den.

Der skulle imidlertid gå ca. et halvt århundrede, før udbredelsen af sparekasser for alvor tog fat. I 1864 var der oprettet 75 sparekasser i Danmark, men blot 10 år senere var der 342 af slagsen. Alle sparekasser blev oprettet med det formål at give mindrebemidlede personer en mulighed for at lægge lidt småpenge til side for at forberede sig til senere økonomiske udfordringer, akkurat som det var tanken bag den første sparekasse på Holsteinborg.

Den store udbredelse af sparekasser skabte et behov for regulering fra statens side. Den første sparekasselov trådte derfor i kraft i 1881, og med den fulgte krav til bogføring, regnskab og revision. Sparekasserne blev desuden underlagt statsligt tilsyn af en sparekasseinspektør. Danmarks første sparekasseinspektør blev Viggo S.V. Faber, og han fik afgørende indflydelse på bevægelsens udvikling efter 1881. Udover at føre obligatorisk tilsyn oprettede han sparekassernes fælles medie, Sparekasse Tidende, som delte nyttig viden om sparekassedrift. Derudover medvirkede Faber til, at sparekasserne samlede sig i regionale interesseorganisationer. I det hele taget var det lagt i hænderne på Faber at professionalisere den stadig unge bevægelse og stimulere dens fortsatte vækst.

Det lykkedes. Ved indgangen til 1. verdenskrig var der oprettet 550 sparekasser i Danmark, ca. halvdelen af alle danskere havde en sparekassekonto, og sparekassernes drift var professionaliseret.

Brian Wiborg, f. 1975. Cand.mag. i historie og religionsvidenskab, Aarhus Universitet 2003. Museumsinspektør ved Industrimuseet i Horsens, direktør for Museum Mors 2013, siden 2014 museumschef ved Viborg Museum.

Det var lensgreve Frederik Adolph Holstein til Holsteinborg, som i 1810 oprettede Danmarks første sparekasse. Godset, som her ses på billedet i 1920'erne, ligger på Sydsjælland. Foto: Skælskør Egnshistoriske Arkiv, Slagelse Arkiverne.

Professionaliseringen skyldtes imidlertid ikke kun lovgivning og statslig kontrol, men også et stigende pres på sparekassernes virke fra de også nyligt opståede banker. Forskellen mellem banker og sparekasser var stadig markant i slutningen af 1800-tallet. Det gjaldt kultur, ideologi, arbejdsdeling, lovgivning og målgrupper. Men bankernes vækst og store behov for kapital udfordrede sparekasserne.²

Turbulente årtier for den unge sparekassebevægelse

Bankernes samlede udlån i 1895 svarede kun til 40 pct. af sparekassernes. Industriens vækst og behov for risikovillig kapital før og efter århundredeskiftet skabte imidlertid kraftig vækst i banksektoren, og i 1913 overgik bankernes udlån sparekassernes, og bankerne disponerede da over flere indlånsmidler end sparekasserne. I 1916 fandtes der i Danmark 146 banker plus et stort antal filialer i landområder.

En markant forskel på banker og sparekasser var, at bankerne i udgangspunktet ikke tog imod indlån fra private kunder. Det var sparekassernes eksklusive og lovsikrede opgave. Men bankerne så her en mulighed for at akkumulere mere kapital, og derfor oprettede mange banker egne sparekasseafdelinger for private kunder. Sparekasserne fandt bankernes fremfærd aggressiv, idet de

aktivt bevægede sig ind på sparekassernes domæne. Omvendt begyndte især de større sparekasser i højere grad at tænke ”bankmæssigt”, f.eks. med hensyn til placeringen af midler i udlån til især landbrugets virksomheder.³

Udfordringer forårsaget af krav fra sparekasseloven og konkurrencen fra bankerne skabte brydninger internt i sparekassebevægelsen. En konservativ fløj med førnævnte sparekasseinspektør Faber i spidsen var fortsat motiveret af det oprindelige idémæssige grundlag: at virke for almuen gennem sparefremmende tiltag. På den anden side fremstod et voksende antal sparekassemænd, som hellere prioriterede sparekassernes forretningsmæssige potentiale, og for hvem sparefremmende tiltag spillede en mindre rolle. Vi ser således en sparekassebevægelse, der efter en kraftig vækstperiode stod i en identitetskrisen foranlediget af lovkrav og kontrol fra staten, den økonomiske udvikling og bankernes konkurrenceprægede fremfærd.

Midt i dette mistede sparekassebevægelsen sin ideologiske hovedfigur, da sparekasseinspektør Faber døde i 1899. I 1900 kom en ny sparekasseinspektør til, C. V. Bindslev, der havde været bogholder i Aalborg By og Omegns Sparekasse. Bindslev havde ikke nær den samme sociale orientering som Faber. Sparekasse Tidende drænedes i Bindslevs tid for opbyggende artikler om opsparingens vigtighed, og udblikket fra Fabers tid mod sparekassers arbejde rundt i Europa forsvandt stort set. Bindslev fortsatte derimod Fabers ihærdige arbejde med at professionalisere sparekasserne.

Bevægelsen væk fra det oprindelige idégrundlag skabte opmærksomhed allerede i dens tidlige fase, og flere var kritiske. Det var nationalbankdirektør Marcus Rubin, der først anfægtede sparekassernes forandring. Allerede i 1875 anførte han i Nationaløkonomisk Tidsskrift, at hvor sparekasserne oprindeligt var tiltænkt ”fjerde stand”, så var kun 40 pct. af kontohaverne i danske sparekasser i 1867 husmænd, arbejdere og lignende. I Københavns Sparekasse, landets største, besad de ”arbejdende og tjenende klasser” kun en femtedel af sparekassens konti med en syvendedel af dens kapital.⁴ Samme år anførtes det i samme tidsskrift, at sparekassernes velgørende og filantropiske virke til gavn for den mindre mand ikke længere var det drivende motiv. I stedet omtaltes sparekasserne som bekvemme institutioner for bankforretninger for sparekassernes egne ledende personer, der via mellemmand anvendte sparekassens kapital til egne forretninger.⁵

Også andre hvæssede pennen. Sparekassedirektør F. Kragh angav i Nationaløkonomisk Tidsskrift i 1878 konkurrencen fra banker og mange nystiftede sparekasser som værende årsagen til, at sparekasserne i højere grad tænkte forretningsmæssigt. Hvor de for blot kort tid siden var steder for sikker anbringelse af sparernes midler, var de nu i højere grad pengeinstitutter, som anbragte sine midler i mere usikre foretagender for bedre at kunne konkurrere med hinanden og bankerne.⁶

I 1884 antydede også sparekasseinspektør Faber i Sparekasse Tidende, at sparekasserne havde flyttet sig fra deres oprindelige formål. Blandt andet gav han et eksempel fra Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, hvis kontortid to gange ugentligt kl. 8-10 om formiddagen ikke just passede ind i arbejderens dagsprogram. Heller ikke sparekassens krav om et mindste indskud på 32 skilling ansås for at være til de fattiges fordel.⁷

I anledningen af 100-året for Danmarks første sparekasse i 1910 skrev sparekasseinspektør Bisgaard om den forandring, sparekasserne havde gennemgået:⁸

At sparekassernes væsentligste betydning efter den udvikling, de har gennemløbet fra deres første begyndelse til nutiden, ikke længere ligger på det filantropiske område, vil være klart. Institutioner, der råder over de efter vore forhold så betydelige kapitaler, som sparekasserne ligger inde med, har selvsagt deres på det økonomiske område. (...) Men ligger hovedvægten som anført på det økonomiske, er det filantropiske formål derfor ikke tabt af syne. At opdrage folk til sparsommelighed, hjælpe dem til et nødfond er således en sag, der endnu er sparekasserne magtpåliggende. Sparemærkesagen er bl.a. et vidnesbyrd herom.

Viggo Sigurd Valdemar Faber (1828-1899) blev i 1881 landets første sparekasseinspektør. Han kom fra en stilling som bogholder i Privatbanken og blev en central figur i udviklingen af sparekassebevægelsen. Foto: Vilhelm Pacht/Hilmar Crone. Det Kongelige Bibliotek.

I denne forandringsperiode opstod naturligt flere spørgsmål i forhold til bevægelsens oprindelige idégrundlag, og om og hvordan dette skulle udmøntes i nye sparefremmende aktiviteter. Og hvis man skulle initiere nye sparefremmende aktiviteter, skulle det så udvikles og drives af de i stigende grad forretningsorienterede og konkurrenceudsatte sparekasser, eller skulle den del af bevægelsens virke overlades til andre aktører?

Svaret skulle vise sig at ligge et sted midt i mellem. I det følgende udfoldes nogle af de mange nye sparefremmende tiltag i perioden.

Det filantropiske arbejde

Sparekassernes sociale engagement fandt sted både passivt og aktivt. Den enkelte sparekasse var i kraft af sin tilstedeværelse i et lokalsamfund et socialt foretagende og materialiseringen af en i tiden fremtrædende økonomisk fornuftsånd. I sparekassernes daglige virke modtog og opbevarede man

mindrebemidlede menneskers sparepenge, og man undgik derved, at midlerne gik tabt på knap så samfundsfremmende formål. I sparekasserne lå der en naturlighed i, at de også selv forsøgte at spare af hensyn til sparerne. Derfor var ledelsens arbejde som oftest enten ulønnet eller ringe betalt, ligesom sparsommelighed prægede al virke i dagligdagen i den enkelte sparekasse. Efter århundredets midte tog sparekasserne de første spæde skridt mod en senere tilværelse som professionelle pengeinstitutter, da man påbegyndte forsigtig udlånsvirksomhed, men til formål, der matchede sparekassernes idégrundlag. Udlånsrenten blev derfor holdt så lav som mulig. Betydningen af denne del af sparekassernes virke lader sig ikke umiddelbart måles, men skal man tro sparekasserne selv og samtidens fagkundsks udsagn, har sparekassernes tilstedeværelse haft en reel betydning for udsatte befolkningsgruppers livsvilkår. Det faktum, at hver anden dansker havde en sparekassebog i 1905 med et gennemsnitligt indestående på 623 kr., antyder sparekassernes betydning.⁹

Allerede i de første oprettede sparekasser var det almindeligt at uddele en del af sparekassens overskud til såkaldte veldædige formål. Disse dækkede over foretagender, som på den ene eller anden måde havde behov for økonomisk støtte. F.eks. sygehuse eller foreninger med socialt arbejde som formål, som det skal fremgå af eksemplet Holstebro Sparekasse nedenfor. Oftest var det sociale formål, man gav penge til, men grænserne for veldædige formål blev også debatteret. I Centralforeningen for de jyske Sparekasser blev netop definitionen af ”veldædige formål” omdrejningspunktet i 1886, da det kom frem, at en sparekasse havde givet 100 kr. til en riffelforening. Der var i Centralforeningen bred enighed om, at det ikke var et veldædigt formål.¹⁰

Uddelinger fandt sted fra alle slags sparekasser gennem hele 1800-tallet, men i slutningen af århundredet begyndte de største sparekasser at oprette legater i stedet, hvorfra der uddeltes fra legatets renteindtægter. De små sparekasser vedblev dog almindeligvis med at uddele midler direkte fra overskuddet til et stykke op i 1900-tallet. De store sparekassers legater blev i mange tilfælde til egentlige stiftelser, som sikrede udsatte grupper en bolig, eller til selskaber, som skulle fremme et bestemt formål. Uddeling af penge fra sparekassernes overskud var således et kernepunkt i det filantropiske virke.

Selvom sparekasseinspektør Faber var en drivende kraft i sparekassernes socialfilantropiske arbejde, var han ikke tilhænger af disse uddelinger. Mange sparekasser øste ifølge ham ud af overskuddet uden tanke på reservefondens størrelse. I 1883 anfægtede Faber sparekassernes godhjertethed ved Centralforeningen af Jyske Sparekassers årlige generalforsamling og anbefalede på det kraftigste, at der først uddeltes penge, når reservefonden nåede op på 10 pct. af sparekassens indlån. Dette synspunkt gentog Faber på flere af de næstfølgende generalforsamlinger og sikkert også i andre sammenhænge, hvor han kom. Sparekassernes samlede uddelinger til velgørende formål steg fra ca. 100.000 kr. i 1874 til ca. 250.000 kr. ved århundredeskiftet.¹¹

Som ovennævnte eksempel med riffelforeningen viser, så man fra Centralforeningens side ikke, at man gav penge til hvad som helst. Følgende undersøgelse af Sparekassen for Holstebro og Omegns ydelser til veldædige formål fortæller, at man gav penge ud fra en velovervejede strategi. Holstebro Sparekasses ydelser til velgørende formål kan følges i sparekassens arkiv i alle år fra 1876 til 1914. I den periode donerede sparekassen 66.065 kr. til lokalsamfundet i Holstebro og Omegn. Donationerne fordeler sig i tre kategorier: generelle samfundsfremmende formål, landbrugsfremmende formål samt støtte til enkeltpersoner. Den relative fordeling mellem de tre kategorier er stort set lige.

Dykker man ned i de enkelte kategorier, fremgår det af arkivet, at man som oftest prioriterede at uddele midler bredt og i mindre portioner. Inden for samfundsfremmende formål gav man penge til uddannelsesinstitutioner som Holstebro Realskole, Holstebro Tekniske Skole, Holstebro Handelsskole samt et par friskoler. De modtog i størrelsesordenen 25-50 kr. om året, med den undtagelse at Holstebro Realskole i en tiårig periode fra 1896 årligt modtog hele 400 kroner. En

lokal folkebogssamling og Holstebro Folkebibliotek fik også støtte i samme størrelsesorden, men kun i spredte år i perioden. Udover uddannelsesområdet har sparekassen også inden for samfundsfremmende formål givet midler til den lokale sygeplejeforening, en afholdsforening samt et børnehjem i enkelte år i perioden. Ydermere har man givet enkeltstående større bidrag til en udvidelse af byens torv, en udvidelse af en kirke samt et par loger med ukendt formål.

Holstebro Sparekasse var også en sparekasse for landbruget, hvis man skal tolke ud fra deres gaver hertil samt tilgrænsende foretagender. En række hedeplantager, landboforeninger, Hedeselskabet, det lokale dyrskue samt foreningen Trængende Jyske Landmænd har gennem hele eller dele af perioden modtaget årlige støttebeløb fra sparekassen i størrelsesordenen fra 25 til 400 kr. med absolut flest donationer i den nedre ende af skalaen. Også enkeltpersoner nød godt af sparekassens hjælpende hånd. Indtil 1896 har et ukendt antal elever i realskolen modtaget sammenlagt 400 kr. om året, og det må formodes, at beløbet har fungeret som enten hel eller delvis betaling for mindre bemidlede elevers skolegang. De øvrige personer, som modtog sparekassens velmenende gaver, er i protokollerne benævnt enkeltvis, og derfor kan man følge i alt 19 personer, som i maksimalt seks år hver modtog beløb på 100-200 kr. om året. Ni af dem var studerende (syv teologistuderende, en seminarist og en styrmandselev), otte fik decideret understøttelse, mens de sidste to modtog midler af ukendte årsager.¹²

Således ydede sparekassen i Holstebro et ikke uvæsentligt bidrag til at løfte velgørende formål i lokalsamfundet i perioden og udgør som sådan et typisk eksempel på sparekassernes filantropiske virke. Sparekassernes mere aktive socialfilantropiske arbejde udmøntede sig på flere måder, og der var en udbredt foretagsomhed i og omkring bevægelsen, som de følgende eksempler skal vise.

Sparekassen for Holstebro og Omegn ydede som mange andre sparekasser i Danmark hvert år et anseligt beløb til godgørende formål i det lokale samfund. Foto: Lokalhistorisk Arkiv i Holstebro.

Øresparekasser

Sparekasserne tog imod indlån fra især samfundets mindst bemidlede borgere. Men indskuddene kunne være så små, at nogle sparekasser ikke ville bruge kræfter på at tage imod dem. Det problem søgte sparekasseinspektør Faber at løse.

Inspirationen kom fra Tyskland. Her var man i begyndelsen af 1880'erne opmærksomme på, hvordan man fik borgere fra samfundets absolutte bund til at anvende sparekasserne. Sparekasserne havde opnået en vis udbredelse i Tyskland, og som i Danmark og andre lande havde man fra begyndelsen småkårsfolk for øje. Men også i Tyskland skete der et skred i sparekassebevægelsen, hvor det oprindelige formål gled i baggrunden. De mindst accepterede indskud på sparekassernes konti steg, så en del af befolkningen blev afskåret muligheden for at blive kunder, og generelt lukkede sparekasserne gerne før, arbejderne fik fri på fabrikken.

Denne problematik synes parallel med udviklingen i Danmark, og i Tyskland fandt man en løsning: øresparekasser. Dvs. sparekasser, der modtog selv de mindste beløb som indskud, og som gerne var synligt repræsenteret ude på arbejdspladserne.¹³

Om en arbejder skrev Faber i Sparekasse Tidende i 1883:¹⁴

Efterhånden som hans lille kapital vokser, går det op for ham, hvor stor betydning sagen har for ham, og han vil ende med at omfatte den med den mest levende interesse. Hvilken uhyre betydning dette kan få for samfundet, er det vistnok overflødigt at omtale nærmere. Øresparekasserne indeholder måske et af de virksomste midler til at bekæmpe de store sociale brøst, hvorunder vi nu lide, og som gemmer så store farer i deres skød.

I midten af 1880'erne var der oprettet 29 øresparekasser rundt i landet. F.eks. i Sdr. Kirkeby på Fyn, hvor man i 1878 oprettede en øresparekasse til sognets børn. I midten af 1880'erne havde man 65 sparere med et indestående på 418 kroner.¹⁵ En sikkert nyttig, men meget lille sparekasse, og netop dette gjorde, at øresparekasserne stort set var forsvundet igen i 1890'erne. Sparekasseloven og dennes krav til regnskaber og revision gjorde livet besværligt for meget små enheder, og efterhånden blev de øjensynligt overflødiggjort af skolesparekasser og sparemærkesystemet.

Skolesparekasser

Arbejdet med sparefremmende tiltag overfor børn havde Fabers særlige opmærksomhed i 1880'erne:¹⁶

Barnet, det være rigt eller fattigt, der ganske naturligt bruger sine lommepenge eller sin lille fortjeneste til slikkeri eller legetøj, når det ikke opmuntres kraftigt til at benytte dem paa en heldigere made, finder her, når det påvirkes fornuftigt af forældre og lærere, en anvendelse for pengene, der i længden vil tilfredsstille det langt mere end tidligere, og som lidt efter lidt vænner det til en afholdenhed og sparsommelighed, der kan blive af den allerstørste betydning for dets hele udvikling og fremtid. (..) Læreren have let adgang til at opmuntre eleverne til at benytte sparekassen, og hvor det desuden kan have sin væsentlige interesse med hensyn til at fremkalde et hjerteligt forhold mellem lærer og elev og give læreren lejlighed til nyttig samtale med denne, at spareskillingen indbetales direkte. Hvor det derimod gælder om at drage befolkningens store masse med ind i bevægelsen, der vil sikkert sparemærkesystemet kunne give langt betydeligere resultater, og det er derfor med rette, at opmærksomheden i den senere tid er blevet stærkt henledet paa denne det af sparekassevæsenet.

Hvor inspirationen til øresparekasser fandtes i Tyskland, var det Frankrig, der var forbilledet for skolesparekasser. Første skolesparekasse i Frankrig oprettedes i 1834, og i 1885 var der ikke færre end 23.222 skolesparekasser med 488.624 kontrabøger i landet. Til gengæld var udbredelsen af almindelige sparekasser lav. Med Frankrig som det gode eksempel fulgte mange lande trop med udbredelsen af skolesparekasser. F.eks. Belgien, hvor man på trods af sukkervarehandlernes ihærdige modstand mod fænomenet fik et tæt net af skolesparekasser i hele landet. I Storbritannien havde man svært ved at få skolesparekasserne til at slå igennem, hvilket skulle vise sig at være det samme i Danmark.¹⁷

Spørgsmålet om udbredelsen af skolesparekasser blev i Danmark taget op på et landsdækkende sparekassemøde i Svendborg i 1884. Her blev anført argumenter for og imod skolesparekasser. Argumenterne imod lød på, at skolesparekasser ville avle begærlighed, gerrighed og forfængelighed hos børnene. Det anførtes også, at skolesparekasser ikke kunne gøre megen nytte, idet børn ikke havde sine egne penge. Kun f.eks. i en industriby som Horsens, hvor over 300 børn arbejdede på byens fabrikker, mente man, det kunne nytte. Man henviste til en i den by allerede eksisterende skolesparekasse fra 1874. Den havde pæn succes med at opsamle nogle af børnenes lønninger og var i øvrigt blevet støttet praktisk af Sparekassen for Horsens og Omegn. Men det var en positiv undtagelse, og modstandere af skolesparekasser så ingen grund til at forsøge sig med den slags i andre byer. Øvrige modstandere argumenterede imod skolesparekasser ud fra den tanke, at børn ikke havde forstand på den slags. Det skulle man lade forældrene om. Argumenterne for skolesparekasser var de stik modsatte: At en skolesparekasse ville have en sund, opdragende effekt på børnene, som ikke bare kunne smitte af på forældrene, men som børnene selv ville tage med sig videre i livet. Ligesom man lærte børn artighed og renlighed, skulle de også lære sparsommelighed.¹⁸

De få skolesparekasser, der blev oprettet i Danmark, opnåede dog en vis succes. Ovennævnte eksempel fra Horsens, hvor der henvises til Horsens Friskoles Sparekasse, havde i 1880 671 konti med et indestående på 7.547 kr. På skolen gik der 945 børn. Det var således en stor andel, 71 pct., man havde fået til at spare op i skolens sparekasse. Måske havde man aftaler med byens fabrikker om tvungen opsparing? Det vides ikke, men det er sandsynligt, da børnene først kunne få pengene udbetalt, når de var konfirmeret. Tvungen opsparing var et fænomen, man også oplevede andre steder især på store fabrikker og herregårde, som det senere skal fremgå.

Skolesparekasser som selvstændige institutioner blev aldrig særligt udbredte i Danmark i 1800-tallet udover nogle enkelte i provinsløbstæderne. Ovenstående argumenter mod skolesparekasser har næppe været årsagen. Årsagen var sandsynligvis sparemærkesystemet, som blev vidt udbredt i samme periode, og som derfor overflødiggjorde skolesparekasser.

Sparemærkesystemet

I stedet for selvstændige øresparekasser og skolesparekasser blev det sparemærkesystemet, der i Danmark blev det gængse middel til at opsuge selv de mindste indskud fra sparerne, og det blev den institution, som sparekassebevægelsen i fællesskab fik allerstørst succes med i deres intention om at lære børn og unge at spare penge op. I begyndelsen af 1880'erne var det dog voksne, som ordningen primært var rettet imod.

Ifølge Sparekasse Tidendes januar-nummer i 1883 blev sparemærkeidéen først introduceret for arbejderne på Tuborgs Fabriker i København. Efter at have spredt sig til nogle få jyske og fynske købstadssparekasser, der på egen hånd solgte sparemærker, udbredtes sparemærket i hovedstaden fra 1881 med oprettelsen af Dansk Sparemærkekasse i København. Bagmanden var ejeren af Hillerød Savværk, F. W. Petersen, som via kontakter i sparekasseverdenen fik sagen bragt i værk. Motivationen var meget lig den, der lå bag oprettelsen af øresparekasser, men midlet var

anderledes. Sparerne kunne hos Dansk Sparemærkekasse i Nørre Voldgade 23 i København eller forhandlere købe et hæfte, hvori man kunne klæbe mærker til en værdi af 10 øre stykket. Når man så havde fyldt hæftet med 100 mærker og dermed havde opsparet 10 kr., kunne sparemærkebogen indløses i nogle af de sparekasser i hovedstaden, man samarbejdede med.¹⁹

Heri lå et oplagt opsparingsincitament for spareren, idet han eller hun skulle udfylde hele bogen, inden pengene kunne udbetales. Desuden undgik spareren at skulle forcere den måske høje mentale tærskel til en sparekassebygning med det formål at indsætte helt små beløb. Ordningen var derfor også god for de sparekasser, som af praktiske årsager ikke accepterede så små indskud som 10 ører. I stedet kunne man henvise til en sparemærkebog.

Dansk Sparemærkekasse fik stor succes, når man ser på antallet af sparere. De første kendte tal stammer fra maj 1883, hvor der solgtes 11.557 bøger samt 468.900 sparemærker, og 4.963 udfyldte bøger var blevet indfriet. Sparemærkekassen havde da i alt 85.890 bøger i omløb, heraf 56.191 alene i København.²⁰

Succesen gjorde, at sparemærkesystemet blev en oplagt ordning at samarbejde om sparekasserne imellem. Via Sparekasse Tidende forsøgte sparekasseinspektøren at udbrede idéen. I januar 1883 roste Faber ordningen således:²¹

Som man ser, er systemet meget simpelt og vistnok mere end noget andet skikket til at vække arbejderens interesse for sagen og formå ham til at begynde på at spare.

Sagen fortjener derfor den alvorligste opmærksomhed og understøttelse, og det er navnlig sparekasserne, der have en opgave i så henseende. Men skal denne lykkes til fulde, må den gribes rigtig fat, således at sagen ordnes på en praktisk og hensigtsmæssig måde. Hvad der i så henseende straks falder i øjnene er vigtigheden af, A. at sparemærkerne udstedes i den rette størrelse, B. At det samlede beløb af de mærker, der skulle indsættes i bogen, før denne kan indløses, hverken fastsættes for lavt eller for højt, og endelig, C. at man kommer på det rene med spørgsmålet om, hvorvidt sparemærkerne bør være ens for hele landet eller ikke.

Faber udtrykte sammesteds, at det nok var utænkeligt, at staten ville sørge for produktionen og kontrollen af mærkerne, og derfor var det oplagt, at Dansk Sparemærkekasse kunne udvikle et fællesmærke til brug i alle sparekasser. Udover at agitere i Sparekasse Tidende forsøgte Faber at udbrede ideen direkte gennem de regionale sparekasseforeninger. Sparekasseforeningen på Lolland-Falster tog sagen op i 1882, hvilket i øvrigt var foreningens første tiltag overhovedet. Foreningen bemyndigedes af medlemmerne til at udfærdige sparemærker med en indløsningsværdi på 10 øre samt sparemærkekort. Disse skulle formidles til sparere via sparekasserne rundt i regionen, og sparekasserne blev endda forpligtet herpå. I Jylland blev sparemærkesystemet fremmet af Faber på Centralforeningen af Jydske Sparekassers årlige generalforsamling i 1883. Alle på mødet var enige om, at regeringen burde tage sagen op, men at den også kunne fremmes uden regeringens hjælp. Flere steder var man allerede i gang med held: i Aalborg, Randers, Silkeborg og Vejle. Lærer Johan Chr. Schmidt fra Randers Sparekasse anbefalede desuden at gøre skolerne opmærksomme på sparemærkesagen. Allerede til generalforsamlingen året efter viste der sig stor tilslutning til sparemærkesagen. Man vedtog at rette henvendelse til alle lærere i Jylland og opfordre dem til salg af sparemærker til skolebørnene. 14 sparekasser havde allerede taget sparemærkesagen til sig. Samtidig gjordes det klart, at denne opgave i virkeligheden skulle bæres frem af lærerstanden og kun af sparekasserne som den praktiske medhjælp. På det landsdækkende sparekassemøde i Svendborg i 1884 var sparemærkesystemet også på dagsordenen. Dansk Sparemærkekasse havde nu sat sig i forbindelse med 42 bysparekasser og 67 landsparekasser, så disse nu modtog udfyldte sparemærkebøger fra sparere. Derudover var flere af sparekasserne selv begyndt at sælge egne producerede sparemærker. Faber udtrykte et klart ønske om, at sparekasserne samarbejdede med Dansk Sparemærkekasse og lod dem trykke et fælles sparemærke for hele landet. Men han kunne

ikke få sparekasserne til at nå til enighed på mødet, så derfor var det op til den enkelte sparekasse, om de ville indføre systemet eller ej, og hvordan de i så fald ville gribe sagen an.²²

Faber fremhævede sparemærkekassen i Aarhus som et mønstereksempel. Denne havde inddelt byen i over 50 forskellige kredse, i hvilke der gik folk i rutefart og opkrævede penge hos sparerne. Samtidig henviste han til engelske eksempler på god praksis for reklame for sagen. Der havde man trykt små populære fortællinger, hvis morale skyndede folk til at spare deres småpenge op. En sådan reklame burde eftergøres i Danmark, mente Faber.²³

På grund af økonomiske vanskeligheder overgik Dansk Sparemærkekasse i 1885 til at være et aktieselskab. Før da var en formuende privatmand enegarant i sparemærkekassen, og da han trådte tilbage, måtte andre træde til. Det gjorde en række sparekasser i fællesskab og organiserede foretagendet som et aktieselskab med en kapital på 50.000 kr. Sparemærkekassen indførte samtidig et nyt 2-kroners sparehæfte med 2-øres mærker, som var særligt rettet mod børn. Det blev kaldt for skolesparemærket, og tanken var, at børn skulle købe et mærke om dagen og klæbe det i et sparehæfte, som de kunne købe for 2-3 øre. Efter indløsning i sparekassen kunne barnet først få pengene udbetalt ved sin 14-års fødselsdag.²⁴

Efterhånden opnåede Dansk Sparemærkekasse god udbredelse i hele landet. Derudover lykkedes man i København med at få byens kolonialhandlere til at sælge sparemærker- og bøger. I 1888 havde Dansk Sparemærkekasse samarbejde med 42 købstadssparekasser, 83 sognesparekasser samt med 54 øvrige skoler, som man samarbejdede direkte med udenom en evt. lokal sparekasse.²⁵

Øresparekassens Distriktsforstandere og Indsamlere. (8 Distrikter.)	
1ste Distrikt.	
Distriktsforstander Overlærer Kleisdorff, Kystvejen Nr. 41.	
Kreds.	26. Studsgade. Sergent Johansen, Teglgårdsgade Nr. 70.
	27. Guldbergsgade, Nørrebrogades vestlige Side, Solystgade, Kasernen. Over- sergent Becker, Teglgårdsgade Nr. 64.
	28. Knudrigsgade, Nørrebrogades østre Side. Lærer Nielsen, Frederiksgade Nr. 27.
	29. Nørregade. Skomager Thomsen, Nørregade Nr. 7.
	31. Olsens Vej, Nørsgade, Vejen mellem Nørsgade og Teglgårdsgade, Teglgårdsgades 11 sidste ulige Nr. Lærer Skov, Frederiksgade Nr. 44.
	32. Teglgårdsgade med Udløggelse af de 11 sidste ulige Nr. Fabrikarbejder Hansen, Teglgårdsgade Nr. 5.
2det Distrikt.	
Distriktsforstander Kjøbmand M. R. Koppel, Store Torv Nr. 8.	
Kreds.	1. St. Torv, Borgporten, Lille Torv, Immervad, Barbergysden, St. Clemens Torv, Kamkegade, Toldassistent Rodkjær, Toldboden.
	2. Vestergades højre Side, Vestergades venstre Side fra Porten til Møllesten. Arbejdsmand C. S. Thorup, Jægergaardsvej Nr. 42.
	3. Vestergades venstre Side, Vestre Møllesti, Garvergyde. Jernbaneskriver Schrø- der, Paradisgade Nr. 7.
	10. Skolegyde, Skolegade, Revet, Brogade, Havnegade. Maskinarbejder Høyer, Sønderalle Nr. 15.
	18. Tangen, Frue Kirkerist, Guldsmedgade. Skrædermester Thruelsen, Frue Kirkerist Nr. 6.
	24. Klostergade. Skrædermester Thruelsen, Frue Kirkerist Nr. 6.
	35. Dynkarken, Ridderstræde, Badevej. Skomager R. Jensen, Fiskergade Nr. 53.
3die Distrikt.	
Distriktsforstander Maleremester J. A. Lund, Sønderalle Nr. 22.	
Kreds.	8. Aagade. Lærer Olsen, Sønderalle.
	9. — Malerhjælper, C. Rasmussen, Søndergade Nr. 12.
	36. Spanien. — O. Poulsen, Jægergaardsvej Nr. 60.
	42a. Grønland. — C. Andersen, Spanien Nr. 59.
	42b. Rosenkrantzgade. Detaillist Christensen, Rosenkrantzgade Nr. 8.
	43. Jægergaardsvej. Arbejdsmand Jens Jørgensen, Istedgade Nr. 8 B.
	44. Montanavej. Maler Holtzmann, Montanavej Nr. 7.
4de Distrikt.	
Distriktsforstander Overlærer Emil Meyer, Søndre Byskole.	
Kreds.	4a. Grønnegade. Skomager Hansen, Møllesti Nr. 63.
	4b. Møllegade. Handelsbetjent A. Sørensen, Vestergade Nr. 48.
	7. Møllesti fra Nr. 22 til 30 og fra Nr. 39 til 75 Former Schou, Møllesti Nr. 63.
	25. Munkegade, Paradisgade, Nørre Allé. Snekker P. Petersen, Nørre Allé Nr. 71.
	37. Vesterbrogade, Vesterbro Mølle, Hjortensgade. Landpost R. Hansen, Vester- brogade Nr. 80.
5te Distrikt.	
Distriktsforstander R. Raae, Kasserer ved Statsbanerne.	
Kreds.	Fredensgade Nr. 42.
	14. Fiskergade, de ulige Nr. Kontorbud J. V. C. Boch, Graven Nr. 22.
	15. Østergade. Maskinarbejder P. Ditlevsen, Søndergade Nr. 20 i Bagbygningen.
	16. Søndergade nord for Østergade. Detaillist A. Rasmussen, Søndergade Nr. 38.
	17. Søndergade syd for Østergade, Amaliegade. Smed Thorvald Hansen, Sønder- gade Nr. 20, Bagbygningen.
	33. Sønder-Allé, Mindegade. Snekker P. J. Klausen, Sønder-Allé Nr. 5.
	34. Fredenstov, Fredensgade. Assistent S. Staugaard, Brunsge Nr. 5, Stuen.
6te Distrikt.	
Distriktsforstander Overretssagfører Rud. Schwenn, Store Torv Nr. 3.	
Kreds.	11. Frederiksgade, de lige Nr. Jernbanedraget S. Nielsen, Frederiksgade Nr. 74.
	12. Frederiksgade, de ulige Nr. Trachandler Hans Petersen, Frederiksgade Nr. 54.
	13. Fiskergade, de lige Nr. Kommissionær Andersen, Vestergade Nr. 20.
	19. Badstuegade, Volden. Murer Mouritzen, Badstuegade Nr. 11.
	39. Ryesgade, Banegaarden. Bogholder Pfefferkorn, Søndergade Nr. 72.
7de Distrikt.	
Distriktsforstander Føreningsfører Speyer, Kystvejen Nr. 41.	
Kreds.	20. Bispegade, Raadhustræde, Domkirkepladsen, Graven, Studsgade Nr. 2 til 18. Skomager Kjellstrøm, Graven Nr. 18.
	21. Mejlgade, de lige Nr. Telegrafist Holst, Dynkarken, Nr. 8.
	22. Mejlgade, de ulige Nr. Fuldmægtig Borch, Skovvejen Nr. 39.
	23. Tvergade, Havgyden, Smedegyden, Rosensgade. Skomager Hoff, Knudris- gade Nr. 26.
	30. Kystvejen, Skovvejen, Sandgraven. Konstruktor Jensen, Nørrebrogade Nr. 10.
8de Distrikt.	
Distriktsforstander Assistent Wasmann, Valdemarsgade Nr. 11.	
Kreds.	39. Borupsgade, Frederiksallé fra Arbejderboligerne til Jernbanebroen. Maskinist N. P. Boeslund, Ridderstræde Nr. 6.
	40. Kalkværksstræde, Mallings Toft, Frederiksallé fra Jernbanebroen udefter. Ma- skinarbejder P. M. Petersen, Frederiksallé Nr. 95, Stuen til Venstre.
	41. Orla Lehmanns Allé, Banegaardsvej, Kriegers Vej. Maskinarbejder F. Kragh, Sogade Nr. 7.
	45. Halls Vej, Istedgade. Maskinarbejder, R. M. Soby, Istedgade Nr. 4.
	46. Valdemarsgade, Sogade, Rytterkasernen og Underofficers-Boligerne. Bremse- vogter Bertelsen, Valdemarsgade Nr. 9.
	47. Kämpes Toft, Brunsge, Dalgas Toft, Dybbølgade, Marselisborg-Allé, Hads Herreds Vej, Alderdomsboliger. Maskinarbejder A. Sprogø, Hads Her- reds Vej Nr. 29.

Øresparekasser forsøgte at fremme sparsommeligheden blandt den nederste del af befolkningen ved at opsamle selv de mindste indskud. Her ses den lokale opdeling af distriktsforstandere og indsamlere for Øresparekasse i Aarhus i slutningen af 1800-tallet. Aarhus Øresparekasses arkiv, Rigsarkivet.

Status for Dansk Sparemærkekasse i 1905 var, at man siden oprettelsen i 1882 havde solgt sparemærker for i alt 11.122.340 kr. fordelt på godt 9 mio. 10-øres mærker samt knap 2 mio. kr. toøres mærker. I omløb var der dette år for 137.000 kr. 10-øres mærker og for 151.000 kr. 2-øres mærker. Det blev derfor en succesfuld ordning og ikke mindst betydningsfuld for de personer, der havde glæde af den.²⁶

Tyendespareforeninger

Med sparemærkeordningen fik man således et godt tag i børnene. En anden befolkningsgruppe fik sparekassernes opmærksomhed i 1890'erne: tyendet på landet.

Ca. 250.000 mennesker levede i 1890'erne i Danmark som karle og piger på landet. Tyendet blev første gang genstand for opmærksomhed i sparekasseregi til den årlige generalforsamling i Centralforeningen af Østifternes Sparekasser i 1889. De følgende knap 10 år var tyendet et fast tilbagevendende tema til regionalforeningernes årsmøder og i artikler i Sparekasse Tidende. Tyendet ville man gerne gøre en ekstra indsats for og oplære dem til at spare dele af deres lønninger op. Karle og piger på landet oplevede væsentlige lønstigninger i perioden, og sparekassefolk var ikke i tvivl om, at de unge mennesker var i stand til at opspare langt mere, end tilfældet var. Et tilbagevendende problem var skiftedagene på landet. Hvis den ellers nøjsomme karl havde penge stående i sparekassen, skulle de hæves, når denne flyttede plads til et andet sogn. Det skete på skiftedagene, 1. maj og 1. november, og her lurede mange fristelser. Også for dem, som slet ikke havde en sparekassekonto, men fik lønnen for et halvt års arbejde lagt i hånden på dagen. Disse penge risikerede at ende i kroverternes lommer eller rundt på de forskellige købstadsmarkeder, som altid afholdtes på netop disse tidspunkter.

Sparekasseinspektør Faber tog også sagen til sig, og igen var det især i kraft af hans engagement, at sagen blev udbredt i sparekasseverdenen. Men Faber ønskede ikke, at tyendesagen blev fremmet i fællesskab af sparekasserne. Dertil var de alt for forskellige. I stedet måtte den enkelte sparekasse gøre, hvad den bedst kunne gøre.

Spørgsmålet var så, hvordan man skulle gribe sagen an helt konkret. Målgruppen var anderledes end f.eks. børn, som man lettere kunne komme i kontakt med på skolerne, eller arbejdere på en fabrik. Tyendet var "gemt" ude på gårdene hver for sig uden noget fælles referencepunkt.

Første konkrete initiativ kom dog ikke fra Faber selv, men opstod i en kreds af sparekasser omkring Aarhus i 1890. Her forsøgte man at holde sparekassen åben på selve skiftedagen, så tyendet kunne gå direkte dertil med sin udbetalte løn, inden man faldt i fristelse. Man forsøgte sig i flere sogne med ligefrem at sende sparekassens folk rundt på gårdene op til skiftedagen for at opfordre tyendet til at sætte lønnen i sparekassen, og de modtog gerne pengene på stedet til indsættelse på en sparekassekonto. Disse kreative idéer spredte sig til andre dele af landet, og Faber skrev op til hver skiftedag om emnet i Sparekasse Tidende og mindede sparekasserne om det gode i at holde åbent på dagen. Faber berettede desuden om de gode eksempler. F.eks. i Hald Sparekasse, hvor der d. 1. november 1893 blev indskudt 724 kr. af 41 tjenestetyende. Seks mænd gik to og to rundt på gårdene på skiftedagen og indhentede pengene. Centralforeningerne i Jylland og Sjælland udarbejdede kuponbøger, som kunne tages med ud på gårdene. Samtidig udviklede Faber en opgørelsesmetode, som sparekasserne kunne anvende, så et tyende kunne overføre sine penge fra en sparekasse til en anden uden at skulle overbringe pengene i fysisk forstand.²⁷

Dansk Sparemærkekasse indførte i 1885 en særlig skolesparemærkebog målrettet børn. Børn i skolen kunne med tiden udfylde bogen med 2-øres mærker og indsætte beløbet i en sparekasse, hvor de kunne få pengene udbetalt, når de fyldte 14-år. Bemærk den opbyggelige tekst på siderne. Enkelte skolesparemærkebøger fra 1885 og 1891 er bevaret i Ørsted og Omegns Spare- og Lånekasses arkiv i Rigsarkivet.

Det var imidlertid ikke nok for visse sparekassefolk kun at holde åbent på skiftedagen. Man diskuterede også virkningen af oplysning via agitation i lokale aviser. Faber var tilhænger heraf:²⁸

Sæt en kraftig agitation i gang, averter i de lokale blade, men først og fremmest få tyendet i tale. Lær det at forstå, at sparsommelighed i de unge år modarbejder fattigdom og nød i alderdommen, forklar det, at tilfredshed og lykke bedst trives i det hjem, hvor tarvelighed og nøjsomhed er til huse, og bring det til at indse, at den bedste arv, en fader og moder kan efterlade sine børn, er evnen til at spare og leve økonomisk. Husk dernæst, at denne sags gennemførelse vil afføde velsignelsesrige resultater for samfundet i dets helhed, idet bevægelsen vil brede sig videre fra tyendets klasse til de andre samfundsklasser, når først der kommer fart i den. Betænk endelig, at de anstrengelser, der vies denne sags fremme, også for sparekasserne selv ville bære frugter. Støt derfor sagen ved en energisk og efter de lokale forhold afpasset agitation.

Andre sparekassefolk mente, at det ikke var nok udelukkende at henvende sig til tyendet. Husbonden var et mere oplagt mål for agitation, da denne både havde en moralsk påvirkning og en moralsk forpligtelse overfor sit tyende. Husbonden skulle man få til at indsætte tyendets løn på en sparekassebog og ligefrem give tyendet kontant belønning som en præmie. I det mindste burde husbonden oplyse sit tyende om opsparens fornuft. Konkret skulle agitationen foregå gennem annoncering i bladene og uddeling af små tryksager, men det var op til den enkelte sparekasse at tage sagen op.

Det var således en generel holdning, at denne sag skulle fremmes af sparekasserne, men hvor offensiv man skulle være, var man ikke enige om. En fløj, herunder Faber, var tilhænger af ovennævnte meget pågående tilgang, mens andre sparekassefolk ytrede, at man så denne opgave som hjemmets opgave eller husbondens. Det var en privat ting og grænseoverskridende, hvis sparekasserne skulle diktere husbondens og tyendets placering af lønningerne. Generelt var der dog enighed om, at sagen ikke skulle varetages af sparekasserne i fællesskab eller fra centralt sted, hvor centralforeningerne kunne have været oplagte. De bidrog sammen med Faber med oplysning, og de sørgede for tryk af småhæfter og kuponhæfter til brug ved indsamling af indskud på skiftedagene, men en egentlig organisering af arbejdet ansås ikke som sparekassernes opgave. Efter at have evalueret ovennævnte tiltag på Centralforeningen af Jyske Sparekassers årsdag i 1894 kunne man konstatere, at kun 2 af 62 deltagende sparekasser havde været aktive den seneste skiftedag.²⁹

I stedet for, at tyendesagen blev en aktiv sag for sparekasserne, blev sagen fremmet ved hjælp af tyendespareforeninger oprettet i forbindelse med tidens mange nye landboforeninger. I 1898 blev det for de jyske sparekasser et erklæret mål, at landboforeninger skulle tage sagen op og stifte spareforeninger for tyende. Sparekasserne tilbød sig gerne som praktiske hjælpere og modtog foreningernes indskud, og den jyske centralforening var behjælpelig med udsendelse af løbesedler og almindelig information til landboforeningerne. Men selve organiseringen var nu ikke længere en sag for sparekasserne. Det blev overladt til landboforeningerne, som øjensynligt gerne tog sagen op.

Tyendespareforeningerne fik således moralsk og praktisk opbakning fra sparekasserne, og man kan forestille sig, at der har været personsammenfald i ledelsen af den lokale tyendespareforening og den lokale sparekasse.

Det vides ikke præcist, hvor succesfuld tyendesagen blev i 1890'erne, men i Sparekasse Tidende fortælles det i 1904, at der i Jylland fandtes 37 som oftest herredsinddelte landboforeninger, der havde taget sagen op, og at de sammenlagt havde ca. 5.700 sparere og 930.000 kr. i indskudssum. På Fyn var der syv tyendespareforeninger. Tilmed var der på Finansloven blevet afsat 5.000 kr. årligt fra 1901 til at fremme tyendesparensagen. Årsagen til denne måske lidt usædvanlige støtte fra statens side var den samtidige satsning på statshusmandsbrug. Ville en ung landarbejder låne penge hertil, skulle han selv stille med en del af kapitalen på forhånd.

Og her var tyendespareforeningerne vigtige for staten, så de unge mennesker kunne spare op til et husmandsbrug.³⁰

Faber udtrykte tilfredshed med sagens begyndelse, men han antydede også, at sagen kunne være grebet mere håndfast an ikke bare overfor tyendet, men også overfor arbejderne i byerne:³¹

Når det tages i betragtning, at bevægelsen er temmelig ny, må de hidtil opnåede resultater siges at varsle godt for sagens fremgang. Enten ved personlig henvendelse eller ved foredrag om sparesagens betydning er det lykkedes at påvirke tyendet, men om tvang til at spare har der ikke været tale. Heller ikke har man søgt at vinde arbejderklassen for sagen, skønt arbejderne udgør en langt talrigere samfundsklasse end det egentlige tyende. Der er derfor her en stor samfundsopgave at følge.

To tiltag fra sparekassernes side i perioden 1880-1905 kan dermed siges at være succesfulde: sparemærkesystemet og tyendespareforeningerne. Fællesnævneren for de to er dog, at nok blev idéen båret frem af sparekasserne, sparekassernes regionale foreninger samt sparekasseinspektør Faber og hans Sparekasse Tidende, men gennemførelsen og den almindelige drift overdrog sparekasserne langt hen ad vejen til eksterne parter. Sparemærkesystemet blev overladt til skolerne og Dansk Sparemærkekasse, og tyendearbejdet til landboforeningerne og tyendespareforeningerne. Generelt fungerede sparekasserne som idémagere og iværksættere og derefter som pengeinstitut for disse organisationer.

Andre tiltag

Opfindsomheden var stor, når sparekasseånden udmøntede sig i konkrete lokale projekter. Ovenstående eksempler er dem, der fik størst gennemslagskraft i Danmark, men andre forsøg på at få danskerne til at spare op blev også gjort. Både i sparekasseregi og på privat initiativ.

Visse steder gik man så vidt som til at tvinge folk til at spare op. Sandsynlig efter inspiration fra Tyskland, hvor tvungen opsparing for arbejderne på fabriksvirksomheder var et udbredt fænomen, oprettede grev Lerche til Lerchenborg på Vestsjælland i 1872 en sparekasse for sine arbejdere. De blev tvunget til faste indskud, ligesom arbejdsgiveren indsatte det samme beløb som præmie. Det resulterede i stor motivation hos arbejderne, som gradvist øgede indskuddene udover det tvungne og præmieredes tilsvarende herfor. For hver præsteret arbejdsdag tilbageholdtes fem øre, som sattes i sparekassen sammen med fem øre fra greven. Ved månedens udgang indsattes pengene i Kalundborg Sparekasse. Her var pengene bundet i tre år ad gangen, inden spareren kunne få dem udbetalt. Hvis arbejderens så ønskede at påbegynde en ny periode, skulle denne begynde med at have et minimumsindskud på 30-50 kr. alt efter hvor mange perioder, der var gået forud. Antallet af arbejdere på denne ordning var 70 omkring 1880.

Andre steder i landet oprettede man sparebud-ordninger i spareklubber eller spareforeninger. Som medlem forpligtede man sig på at indsætte et vist beløb pr. måned, som så afhentedes i medlemmets bolig af et sparebud. I flere omgange debatteredes det også i sparekassekredse, om man skulle oprette sparekasser i forbindelse med landets mange posthuse, hvilket var udbredt i England, Holland og Sverige.

Arbejdet for børn og unge indtil 1920

Succesen med sparemærkeordningen fortsatte de første to årtier af 1900-tallet, selvom sagen vedblivende blev nedprioriteret i de enkelte sparekasser. Desuden fortsatte tendensen, at nye tiltag af social og filantropisk art kom fra private initiativer.

I 1919 forhandlede 150 sparekasser sparemærker, og f.eks. havde Aalborg Bys og Omegns Sparekasse i 1918 6.363 konti med et indestående lydende på 99.837 kr. Også mange skoler forhandlede mærkerne, i København alene 41 stk. Som noget nyt indførtes et femøres mærke med et tilhørende hæfte med plads til 100 mærker. Samtidig droppede man helt 25-øres mærket, og således var ordningen nu udelukkende rettet mod skolebørn.³²

På trods af den fine udbredelse havde Dansk Sparemærkekasse konstant økonomiske problemer. Driftsudgifterne steg, uden indtægterne fulgte med. I 1921 måtte sparekasserne træde til for at redde virksomheden. Hele aktiekapitalen kom over på sparekassehænder, og herfra fik man øget indflydelse på sparemærkekassens ledelse.³³

Trods udbredelsen af sparemærkeordningen mente man internt i sparekasseverdenen, at hvis blot alle sparekasserne tog ordningen til sig, var perspektiverne meget større. I 1920'erne stødte ordningen imidlertid på modstand fra uventet kant, nemlig fra sparekasserne og skolerne selv. Formålet med sparemærkesystemet var uændret, men spørgsmålet, der blev rejst, var, hvilket middel man bedst anvendte for at realisere formålet. I 1920 kunne man læse følgende eksempel i Sparekasse Tidende:³⁴

Flade Skolesparekasse har nu afsluttet sit fjerde regnskabsår. De små sparere har i årets løb indsat 1.261 kr. Der er udbetalt 641 kr. til konfirmander og fraflyttede børn. Af skolens børn er nu 137 sparere. Året har bekræftet, at den anvendte spareform med indskud på bog (det såkaldte Kolding-system) langt er at foretrække frem for den hidtil anvendte form: Sparing gennem sparemærker. Da administrationen udføres gratis af lærerpersonalet, og børnenes hele udgift er 10 øre til en sparebog, bliver der ingen driftsomkostninger. Børnene får hele deres indskud med rente og rentes rente tilbage. Mange børn har da også ved stadige små indbetalinger samlet sig en større sum, der kommer dem til gavn ved deres konfirmation.

Skoleinspektør Kirkeskov fra Nykøbing Falster havde for så vidt ikke noget imod sparemærkesystemet, men han mente, at den manglende regnskabsafklæggelse ved sparemærkesystemet var en alvorlig brist. Derfor ønskede han at fremme de mere traditionelle skolesparekasser, som havde haft en kort opblomstring tilbage i 1880'erne. I en bog fra 1920 argumenterer han med en ildsjæls iver om det frugtbare ved skolesparekasser. Mottoet var enkelt: Væk med slik og cigaretter til børnene. Ind med opsparing og vilje hertil. Ifølge Kirkeskov var sparemærket nedbrydende for barnets lyst til at spare, fordi pengene kan hæves med det samme, hæftet er fuldt, og fordi det er for tilfældigt, hvornår barnet køber sparemærkerne. I stedet kunne man i en skolesparekasse indføre en mere pædagogisk og praktisk spareform, hvor man havde fastlagte kontante indbetalinger, i reglen en gang om ugen, samt regnskab og rentetilskrivning (som man ikke havde på sparemærker). Ydermere udbetaltes børnenes penge først, når de blev konfirmeret.

Udover den daglige administration på skolen sørgede Dansk Spareselskab for resten, bl.a. modtagelse af skolesparekassernes kapital, ligesom de udleverede gratis bokse og protokoller. Dette samarbejde fortsatte indtil 1924, hvor skolesparekasserne i fællesskab dannede deres egen organisation med selvstændig ledelse, mens skolerne fortsat samarbejdede med den lokale sparekasse, så de pengene forblev lokalt.³⁵

Dermed var også arbejdet for børns opsparing ude af de traditionelle sparekassers hænder. Dansk Spareselskab var et privat foretagende og blev oprettet i 1914. I første omgang havde man ikke børns opsparing for øje, men voksnes. Baggrunden var en idé hentet fra udlandet, som skulle afhjælpe folks problemer med at spare penge sammen til betaling af skat. For at afhjælpe dette problem indførte Dansk Spareselskab fænomenet spareure. Det fungerede sådan, at en given person indberettede til Dansk Spareselskab, hvor stor hans skattepligtige indtægt forventedes at blive det næstkommende år. Han fik så udleveret et spareur, som fungerede dels som et ur, dels som en

sparebøsse. Uret fungerede kun, hvis der i uret indkastedes et vist beløb pr. uge, og det indstilledes til at modtage præcis det nødvendige. Når året var omme, havde spareurets ejer tilsidesat tilpas med penge for at kunne betale sin skat. Undervejs kom så en inkassator fra spareselskabet i hjemmet og afregnede. I 1925 havde spareselskabet en beholdning på 329.000 kr., og man begyndte desuden at sælge forsikringer (livs-, ulykkes, og invalideforsikringer).³⁶

Dette var endnu et initiativ udenom de etablerede sparekasser, der søgte at udvikle danskernes sparelyst. Som tidligere omtalt var arbejdet rettet mod tyende på landet også endt med at blive en sag for deciderede tyendespareforeninger og landboforeninger først og fremmest med sparekasserne som praktisk medhjælp. Deres arbejde fortsatte ufortrødent i 1900-tallet, omend man fornemmer en vis træghed omkring 1920. Et andet initiativ satte skub i arbejdet igen, nemlig organisationen "Egne Hjem", hvor sparekasserne sammen med en række andre organisationer var med som fødselshjælper.

Selvom tyendespareforeningerne opnåede en vis udbredelse på Fyn og i Jylland, var man ikke tilfredse hverken i landbokredse eller blandt sparekasserne. I 1919 gik følgende organisationer sammen i "Udvalg for Egne Hjem": De Jyske Tyendespareforeninger, Husmændenes spareforsikring i Jylland, Belønnings- og Forsørgelsesforeningen for Tyender i København og Omegn, De jyske Udstykningsforeninger, Det Kgl. Danske Husholdningsselskab samt Fællesrepræsentationen for de danske Sparekasser. Opdraget var at finde nye former til at lære den danske ungdom at spare egne midler op til eget hjem. Det var ikke statens ansvar, men den enkeltes pligt og ansvar overfor dem selv og samfundet. Tankerne bag ligner således til forveksling sparekassernes eget ideologiske ophav. Initiativet minder også meget om de eksisterende tyendespareforeninger. Man var da også meget bevidste herom, og at man ikke ville være en konkurrent til disse. Det nye ved "Egne Hjem" var, at man ikke ville præmiere lang og tro tjeneste, som tyendespareforeningerne gjorde, men i stedet virke til sparsommelighed med det ene formål at spare op til eget hjem. Man kunne spare op fra 14-års alderen (således kunne man fortsætte direkte fra skolesparekassen/sparemærker over til Egne Hjem-ordningen), og udbetalingen kunne først finde sted, når man skulle stifte hjem. Desuden ville man i højere grad involvere husbonden og få denne til at indsætte en procentdel af lønnen på en konto, som først kunne hæves, når tyendet skulle investere i fast ejendom. Idéerne var genbrug af tidligere forslag og forsøg, men man mente, at ved fælles indsats kunne man nu endelig få udbredt sagen, så den for alvor kunne batte.

I 1921 hævde staten sit tilskud til tyendesparekasserne, så disse kunne tilbyde sparere en ½ pct. ekstra i rente sammenlignet med almindelige sparekassekonti. På Fyn omorganiserede øens tyendespareforeninger sig til Egne Hjem-regi med base hos Fyns Landbosparekasse, og her havde man store forventninger til fremtiden på baggrund af den ekstra rente, man kunne lokke de unge med. I Jylland forblev tyendespareforeningerne og Egne Hjem adskilte, og Egne Hjem søgte at etablere sig hos eksisterende sparekasser rundt i landsdelen, hvor udvalget bag havde konstrueret et sæt normalvedtægter, som sparekasserne kunne anvende. Disse blev i 1921 sendt ud til 200 sparekasser af et under hovedudvalget nedsat Agitations- og Forretningsudvalg.³⁷

Afslutning

De danske sparekasser undergik væsentlige forandringer i perioden mellem 1881 og 1920. I opvækstperioden fra 1864 til 1881 var sparekasserne en vigtig del af tidens mange folkelige bevægelser, hvor det ideologiske grundlag prægede mange ildsjæles iver for at skabe bedre vilkår for samfundets mindst bemedlede mennesker. I 1880'erne mistede sparekasserne lidt af sin 'uskyld', da lovgivning og konkurrence fra bankerne fordrede en professionalisering af sparekasserne.

Sparekasserne blev en del af de folkelige bevægelser i Danmark. Da der var flest, var der 550 sparekasser. Især sparekasserne i byerne markerede sig i bybilledet. Her ses Viborg Bys og Omegns Sparekasses markante domicil på Hjultorvet ca. 1920. Foto: Viborg Lokalhistoriske Arkiv.

Professionaliseringen skete især med sparekasseinspektør Fabers ihærdige indsats i samarbejde med sparekasserne regionalt og lokalt, og efterhånden kom der styr på vedtægter, regnskaber og revision. Det skete, alt imens konkurrencen fra en banksektor i hastig vækst blev større og større. Sparekasserne samlede sig i regionale foreninger og fra 1905 også med en landsdækkende interesseorganisation. Herfra udvikledes sektoren med politisk interessevaretagelse og formidling om sparekassedrift.

Sparekasserne gennemgik ikke denne professionalisering uden interne brydninger, og en egentlig identitetskrise brød ud i tiden op mod århundredeskiftet. Undervejs i denne proces svækkedes den ideologiske ild, der brændte i den første sparekassegeneration. Det socialfilantropiske arbejde blev skubbet i baggrunden, og flere nye sparefremmende initiativer løftedes efterhånden af andre aktører.

Ydelser til velgørende formål var dog til alle tider et fast programpunkt for enhver sparekasse, og det fik sygehuse, uddannelsesinstitutioner, landboforeninger og private med særlige behov glæde af. Derudover iværksattes en række projekter før og efter århundredeskiftet med særlige målgrupper for øje. Øresparekasser for de allermindst bemidlede borgere var et tidligt initiativ, der dog relativt hurtigt døde ud, mens skolesparekasser og sparemærkesystemet for børn fik stor udbredelse langt op i 1900-tallet. Hertil kom tyendespareforeninger og opsparingsordninger for unge med drømme om at stifte eget hjem.

I en turbulent tid før og efter århundredeskiftet levede en del af den oprindelige sparekasseånd således videre i regi af eksterne aktører, men i et tæt praktisk samarbejde med den etablerede sparekasseverden. Til glæde og gavn for en meget stor andel af Danmarks befolkning.

Utrykte kilder

Industrimuseet i Horsens (IH)

Sparekassen for Holstebro og Omegns arkiv
Hovedbøger 1876-1915

Litteratur

Bang, Axel: *Spiresag og Spareformaal*, København, 1935.

Bang, Axel: *Spiresagen og reklamen for denne*, København, 1931.

Bisgaard, H. L. og Johs Schiødt: *Danmarks Sparekasser. Deres udvikling gennem 100 aar*, Vejle, 1910.

Brisman, S., Poul Müller og Henning Hansen: *Opdragelse til sund økonomi. Til brug for lærere*, København, 1937.

Clemmensen, Niels: *Sparekassebevægelsen i Danmark 1810-1914*, København, 1985.

Hansen, Per H.: *Da sparekasserne mistede deres uskyld*, Odense, 2001.

Jensen, Carl: *Dansk Sparemærkekasse 1881-1906*, København, 1906.

Jerrild, Holger: *Sparepenge. Nogle populære Betragtninger over Sparesagen*, København, 1933.

Krag, F.: "Vore Sparekasser og den foreslaaede Sparekasseforening", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Første Række Bind 12, 1878, s. 1-24.

"Sparekasserne", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Første Række Bind 6, 1875, s. 75-79.

Nielsen, Peter B.: *Fra sognesparekasse til landssparekasse*, Ballerup 199.7

Rubin, M.: "De danske sparekasser", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Første Række Bind 5, 1875, s. 297-317.

Schmidt, Joh. Chr.: *Centralforeningen af Jyske Sparekasser. Beretning om virksomheden 1882-1907*, 1907

Smiles, Samuel: *Sparsommelighed*, København 1914.

Sparekasse Tidende, årgang 1883-1925.

Noter

¹ Bisgaard og Schiødt, *Danmarks Sparekasser*, s.10f.

² Clemmensen, *Sparekassebevægelsen*, s. 3ff.

³ Clemmensen, *Sparekassebevægelsen*, s. 78

⁴ Rubin, *De Danske sparekasser*, s. 298ff.

⁵ *Sparekasserne*, s. 77

⁶ Krag, *Vore Sparekasser*, s. 2ff.

⁷ *Sparekasse Tidende*, nr. 1, 1884

⁸ Bisgaard og Schiødt, *Danmarks Sparekasser*, s. 119ff.

⁹ *Sparekasse Tidende*, nr. 39, 1907

¹⁰ Schmidt, *Centralforeningen*, s. 13

¹¹ Schmidt, *Centralforeningen*, s. 10 og s. 17

¹² IH, Holstebro og Omegns Sparekasses arkiv: Hovedbøger 1876-1915

¹³ *Sparekasse Tidende*, nr. 3, 1883

¹⁴ *Sparekasse Tidende*, nr. 1, 1883

¹⁵ *Sparekasse Tidende*, nr. 2, 1889

¹⁶ *Sparekasse Tidende*, nr. 1, 1883

-
- ¹⁷ *Sparekasse Tidende*, nr. 2, 1887
¹⁸ *Sparekasse Tidende*, nr. 6, 1884
¹⁹ Jensen, *Dansk Sparemærkekasse*, s. 1ff.
²⁰ *Sparekasse Tidende*, nr. 3, 1883
²¹ *Sparekasse Tidende*, nr. 1, 1883
²² *Sparekasse Tidende*, nr. 5, 1884
²³ *Sparekasse Tidende*, nr. 5, 1884
²⁴ Jensen, *Dansk Sparemærkekasse*, s. 1ff.
²⁵ *Sparekasse Tidende*, nr. 1, 1888
²⁶ *Sparekasse Tidende*, nr. 30, 1906
²⁷ *Sparekasse Tidende*, nr. 3-4, 1889, nr. 2, 1893 og nr. 1, 1894
²⁸ *Sparekasse Tidende*, nr. 5, 1893
²⁹ *Sparekasse Tidende*, nr. 3-4, 1894
³⁰ *Sparekasse Tidende*, nr. 33, 1906
³¹ *Sparekasse Tidende*, nr. 2, 1897
³² *Sparekasse Tidende*, nr. 153, 1919
³³ *Sparekasse Tidende*, nr. 209, 1921
³⁴ *Sparekasse Tidende*, nr. 171, 1920
³⁵ Brisman, Müller og Hansen, *Opdragelse*, s. 27f.
³⁶ *Sparekasse Tidende*, nr. 176, 1920, og nr. 20, 1925
³⁷ *Sparekasse Tidende*, nr. 196, 1921, nr. 202, 1921, og nr. 12, 1925